

ΠΕΡΙ ΠΕΝΘΟΥΣ

Δ.

Περὶ πένθους ἐν Πολυνησίᾳ.

Ἰπὸ τὴν ἐποψίν τῶν ἐν τοῖς πένθεσι νομίμων, ὡς καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἄλλην ἐποψίν ἐξεταζόμενοι οἱ Πολυνησίοι παρουσιάζουσι μεγίστην πρὸς ἀλλήλους ὁμοιότητα, ὀλίγιστα δὲ καὶ ἀσημαντοὶ εἰσιν αἱ κατὰ τόπους διαφοραί.

Συνήθως ὁ νεκρὸς ἐν Πολυνησίᾳ δὲν ἐθάπτετο, ἀλλ' ἀπεξηραίνετο ἐν ὑπαίθρῳ, εἶτα δὲ τιθέμενος ὀκλαδὸν περιετυλισσετο διὰ ταινιῶν καὶ ἀπετίθετο ἐν ἰδιαιτέρῳ μοραί. Ἡ ξήρανσις τοῦ νεκροῦ ἦτο ἐπίπονος καὶ ἐπισφαλής. Τὸ πτώμα ἐξετίθετο πρῶτον ἐν ὑπαίθρῳ ἐν ξυλώσει, ὑποβασταζομένη ὑπὸ τεσσάρων πασσάλων, καὶ ἐσκεπετο διὰ στέγης ἐλαφρᾶς, ἀναλόγου κατασκευῆς τῆς κεντρικῆς σκιαδὸς τῶν διπλῶν πολυνησίων πυρογῶν. Ἐνίοτε δέ, ὡς ἐν Νουκαχίβᾳ, ἡ ξυλώσις ἀντικαθίστατο διὰ κορμοῦ ἀρτοδένδρου, γεγλυμμένου ἐν σχήματι πυρόγας, καὶ καλυπτομένου μετὰ τὴν ἀποξήρανσιν δι' ἐτέρου κορμοῦ, ὁμοίως γεγλυμμένου καὶ προσαρμοζομένου ἐρμητικῶς εἰς τὸν πρῶτον. Οἱ πλείστοι τῶν νησιωτῶν ἐκείνων ἐθεώρουσαν τὸν ἄλλον κόσμον, ὡς νῆσον μακρυνήν, εἰς τὴν ὁποίαν διαπορθμεύεται ὁ νεκρὸς μετὰ μακρὸν πλοῦν. Τοῦτου δ' ἐνεκα ἐφρόντιζον νὰ παρέχῃσι τῷ νεκρῷ τὰ πᾶσι τοῦμα ἐφόδια, ὡς ὄπλα, κελύφη κοκκοκαρύου, δι' ὧν οἱ ἄγριοι ἀντλοῦσιν ὕδωρ, ζωοτροφίας, ὕδωρ, ἀρτοκάρπους, ἰχθύς, πάντα ὠρισμένα εἰς συντήρησιν τῆς σκιάς τοῦ θετνωτός, ἥτις ἄλλως ἐπιστεύετο, ὅτι ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐπλανᾶτο περὶ τὸ σῶμα.

Πρὸς τελειωτέραν ἀποξήρανσιν τοῦ πτώματος ἐξῆγον συγχάκις τὰ ἐντόσθια· εἶτα δὲ ἐκάστην νύκτα ἀνεκάθιζον τὸν νεκρὸν καὶ περιήλειπον αὐτὸν δι' ἐλαίου κοκκοφοινίκων. Ἐπιτυγχάνοντος τοῦ ἔργου, ὑπελείπετο μόνον αὐτοῖς νὰ περιτυλιξῶσι τὴν μουμίαν διὰ ταινιῶν. Ἐν ταῖς Γαμβιέραις νήσοις τὸ πτώμα μετὰ τὴν ἀποξήρανσιν δὲν ἐκαθίζετο ὀκλαδόν, ἀλλ' ἀπετίθετο ἐξηλωμένον ὀρίζοντιως εἰς σπήλαιον νεκροδόχον. Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Πάσχα ἔθαπτον τοὺς νεκροὺς ὑπὸ τοὺς λίθους τῶν βάρων, ἐφ' ὧν ἴστανται τὰ ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ περιδόχτα κολοσσικὰ ἀγάλματα.

Οἱ Νεοζηλανδοὶ ἔθαπτον ἐπίσης τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν τριῶν ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου, καὶ ἂν οὐ προηγουμένης τοὺς ἤλειπον δι' ἐλαίου καὶ τοὺς ἐκάθιζον ὀκλαδόν· ἐκάλυπτον δὲ τὸν τάφον διὰ σωροῦ λίθων, ἐφ' οὗ ἀπέθετον ὀλίγας ζωοτροφίας.

Παράδοξόν τι γεγονός, παρατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ Κούκ ἐν Νεοζηλανδίᾳ, ὑποδεικνύει σὺν ἄλλοις πλείστοις, ὅτι μεγίστη ἀπαιτεῖται περίσκεψις εἰς τὴν ἐρμηγείαν τῶν ἐθνικῶν ὁμοιοτήτων, καὶ ὅταν

ἀκόμη αὐταὶ ὧσιν εἰδικαὶ καὶ μεμονωμένοι. Ἐπιτινος τάφου οἱ Νεοζηλανδοὶ εἶχον ἐγείρει σταυρὸν, κεκοσμημένον διὰ πτερῶν καὶ ὁμοιότατον τῷ σταυρῷ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας.

Ἐίδομεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Γαμβιέρων νήσων ἀπέθετον τοὺς νεκροὺς αὐτῶν ἐν φυσικοῖς σπηλαίοις. Ἐν Τόγκα, ὡς καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις χώραις, πρὸς ταφὴν ἐπιφανῶν νεκρῶν κατασκευάζον τεχνητὰ σπήλαια ἐκ μεγάλων πλακῶν ἀμμολίθου, ὅμοια τῆς δόλμεν.

Ἐν πολλαῖς χώραις ἡ θλίψις, ὁ πόνος ὃν προσενεῖ τοῖς ἐπιζῶσιν ἢ ἀπώλεια συγγενοῦς ἢ φίλου, παρῶρμησαν οὐ μόνον εἰς ἔγερσιν ἐπιταφίων μνημείων, ἀλλὰ καὶ εἰς ζωγραφίαν ἢ γλυφὴν ἐμβλημάτων. Καὶ τοὶ ἥκιστα φιλότεχνοι οἱ Πολυνησίοι, ὅμως ἐξησκύθησαν πῶς εἰς τὴν τέχνην ταύτην. Ἐν Ταίτῃ εἶδεν ὁ Κούκ ἐντός νεκροδόκου μοραί σανίδας ἐφ' ὧν ἦσαν γεγλυμμένοι εἰκόνες ἀνθρώπων καὶ ζῶων, ἰδίως εἰς ἀλέκτωρ ὃν πειρώμενοι νὰ καταστήσωσι φυσικώτερον εἶχον χρωματίσῃ δι' ἐρυθροῦ καὶ κίτρινου χρώματος· παρετήρησε δὲ καὶ μικρὸν λίθινον ὁμοίωμα. Πιθανῶς τὰ κολοσσικὰ ἀγάλματα τῆς νήσου τοῦ Πάσχα παραπλήσιόν τινα εἶχον σκοπὸν εἶτε δ' εἶνε ταῦτα, εἶτε μὴ, ἔργα τῶν σημερινῶν Πολυνησίων, κατασκευασμένα δι' ἐργαλείου ἐξ ὀψιδιανῆς λίθου, ὧν δείγματα ἐπέδειξεν ἐσχάτως εἰς τὴν ἐν Παρισίοις ἀνθρωπολογικὴν ἐταιρίαν ὁ κ. Πινάρ, τοῦτο ὅμως εἶνε βέβαιον ὅτι οἱ Πολυνησίοι ἥκιστα ἐπιδίδουσιν εἰς τὴν γλυπτικὴν, καὶ δὴ εἰς τὴν γλυπτικὴν λίθων.

Ἐν τισὶ νήσοις συνεθίζεται πένθος, καὶ μάλιστα μακρὸν, ἐπὶ τοῖς θανάτοις. Ἐν Ταίτῃ αἱ χῆραι ἔφερον ἐπὶ τῆς κόμης πτερά, ἔχοντα ἰδιαιτερόν τι χρῶμα, ἐκάλυπτον μάλιστα καὶ τὴν κεφαλὴν διὰ πέπλου. Αἱ γυναῖκες ὅσαι ἔλουσαν, ἐμύρωσαν καὶ ἐκόσμησαν τὸ πτώμα, ὑπεβάλλοντο εἰς αὐστηροτάτην καθιέρωσιν (Σαμποῦ), διαρκούσαν μέχρι πέντε μηνῶν, ἂν ὁ θανὼν ἦτο ἀρχηγός. Καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς καθιέρωσεως δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐγγίῃσι διὰ τῶν χειρῶν οὐδὲ τὰς τροφάς, ἀλλ' ἄλλοι εἰσιτίζον αὐτὰς ὡς νῆπια. Εἰς ἐνδειξιν δὲ πένθους ἐφυτεύοντο παρὰ τοὺς τάφους καπουαῖραι, δένδρα ἄφυλλα, ὁμοιάζοντα μὲ τὴν ἵππουριν. Εἰς ἐπίμετρον δὲ ὄφειλον ἀπαραιτήτως καὶ νὰ θρηνώσι καὶ νὰ ὀδύρωνται. Ἐν ταῖς Μαρχασίαις νήσοις, οἱ θῆνοι τῶν γυναικῶν, ἂν ὁ θανὼν ἦτο ἀνὴρ, συνωδεύοντο καὶ διὰ παραδοξοτάτης μιμικῆς ὀρχήσεως. Ἡ χῆρα καὶ τινες νεάνιδες ἄρχοντο ἐμμελῶς καὶ ἀσίμμως περὶ τὸ πτώμα· κύπτουσαι, δ' ὅπως κάλλιον περιεργασθῶσι τὸν νεκρὸν, ἀνεφώνουν· « Δὲν τὸ κούνησε! δὲν κουνιέται! . . . Ἄλλοι! . . . πάει! πάει! . . . » Ἄλλ' ἡ ἐκδήλωσις τοῦ πένθους ἐπὶ τοῖς θανάτοις δὲν περιωρίζετο ἐν Πολυνησίᾳ εἰς μυρολόγια καὶ κοπετούς· ἀπῆτοῦντο προσέτι πλη-

γαί, ἀκρωτηριάσεις, θυσίαι. Ἡ ἠθικὴ ὀδύνη δὲν ἦρκει, ἀλλ' ἦτο προσέτι ἀνάγκη καὶ αἶμα νὰ χυθῆ.

Τὰ αἰμοχαρῆ ταῦτα ἔθιμα ἦσαν κοινότατα ἐν Πολυνησίᾳ καὶ ὁμοειδῆ πάντα. Ἀπανταχοῦ σχεδὸν ἐσπάρασσον τὸ σῶμα καὶ ἰδίως τὸ πρόσωπον δι' ὀδόντος καρχαρίου ἢ δι' αἰχμηρᾶς κογγύλης. Μάλιστα ἐν Τογκαταμποῦ τὸ πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ, εἴτε εἰλικρινές ἦτο, εἴτε προσπειρημένον, ἐξεδηλοῦτο διὰ τρόπου σκληροτάτου. Καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἄλλαις, αἱ ἐνδείξεις τοῦ πένθους ἦσαν ἀνάλογοι τοῦ ἀξιώματος τοῦ νεκροῦ. Μετὰ τὸν θάνατον ἀρχηγοῦ ἔκειρον τὴν κόμην, ἤμισσον τὸ πρόσωπον, ἐτραυμάτιζον τὸ σῶμα, ἔκαιον τὴν ἐπιδερμίδα, ἐκέντων διὰ λόγχης τοὺς μηρούς, τὰς πλευράς, τὰς παρεϊάς ἢ ἀπέκοπτον τὰς φάλαγγας τοῦ μικροῦ δακτύλου, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ παραμέσου, ὡς ἐποίουν καὶ οἱ Αὐστραλοὶ, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Καίτοι ὅμως κατ' ἐπίφασιν δεινοτάτη ἡ ἀπελπία τῶν Πολυνησίων ἐν τοῖς πένθεσι, δὲν εἶνε πάντοτε εἰλικρινής, ὁ δὲ Πόρτερ εἶδεν ἐν Νουκαχιβά χήραν, ἧς ὁ σύζυγος ἐγένετο βορᾶ καρχαρίου, παραδιδόμενην εἰς Ἀμερικανούς ναύτας ἐν ᾧ ἔχαινον ἀκόμη ἐπὶ τοῦ τραχήλου, τοῦ στήθους καὶ τῶν βραχιόνων αἱ δηλοῦσαι τὸ πένθος πληγαί. Ἡ ὑποκρισία δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν ἐλάττωμα τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, ἄλλως δὲ μὴ λησμονώμεν, ὅτι οἱ Πολυνησιοὶ ἔχουσι παιδιθὴν κουφότητα καὶ παντελῶς ἀγνοοῦσι τί ἐστὶν αἰδώς.

Ἐν Νέα Ζηλανδίᾳ δὲν ἐκρίνετο ἐπαρκῆς μία μόνη ἐκδήλωσις τοῦ πένθους. Ἐνίοτε ἐξέθαπτον τοὺς νεκρούς καθ' ὄρισμα ὥρας τοῦ ἔτους, καὶ ἐθήρουν αὐτοὺς αὐθις, ἐπαναλαμβάνοντες τὰς ἐκουσίας πληγὰς.

Ἄλλ' εἰς τὴν μέριμναν πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ πένθους διὰ πληγῶν καὶ ἐκουσιῶν ἀκρωτηριάσεων προσετίθετο συχνάκις καὶ ὁ πόθος νὰ μὴ ἀφεθῆ ὁ νεκρὸς ἄνευ συνοδίας ἐν τῇ ὁδοπορίᾳ του εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, καὶ πρὸς πλήρωσιν τοῦ εὐσεβοῦς πόθου τῶν προσέτρεχον εἰς ἀνθρωποθυσίας.

Ναὶ μὲν ἡ νεοζηλανδικὴ ἠθικὴ δὲν ὑπεχρέου πάντοτε τὴν σύζυγον νὰκολουθῆσθαι εἰς τὸν τάφον τὸν ἄνδρα τῆς· ἀλλ' ἂν αὕτη ἀπηγοιζέτο αὐτοπροαιρέτως, ἐτιμᾶτο ὡς σφόδρα ἐνάρετος. Ὅμως εἶναι τῶν πατριῶν τὴν ἠθικὴν ταύτην ὑποχρέωσιν μετέβαλον εἰς χρέος ἀπαράβατον καὶ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ συνείθιζον νὰ πνίγωσι τὰς γυναῖκας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ. Ἔθῃ ἐξ ἴσου ἄγρια ἐπεκράτουν ἐν ταῖς νήσοις τῶν Φίλων καὶ ὄλλαχού, τηρούμενα ἡμοῦ μετ' ἄλλων παντελῶς ἀντιθέτων συνηθειῶν. Οὕτως οἱ Νεοζηλανδοὶ, καίπερ εὐσεβέστατοι πρὸς τοὺς ἰδίους νεκρούς, ἔτρωγον ὅμως ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τοὺς ἐν ταῖς μάχαις φονευομένους οἰκείους.

Ἐνίοτε μάλιστα υἱοὶ ἔτρωγον τὴν μητέρα καὶ πατέρας τοὺς υἱούς. Προστεθείσθω δὲ τούτοις, ὅτι οἱ αὐτοὶ ἄγριοι συνείθιζον, ὡσάκις ἀπέθνησκεν ἀρχηγός, ἀφ' οὗ τὸν ἐθήρουν καὶ ἐπένθουν τὸν θάνατον αὐτοῦ καθ' ὅλους τοὺς τύπους, νὰ διαρπάζωσιν ἔπειτα πᾶσαν τὴν περιουσίαν του.

Συχνάκις ἐπὶ τοῦ τάφου ἐθυσιάζοντο δούλοι. Μήτηρ τις νεοζηλανδῆ, ἧς τὸ τέκνον ἐπνίγη, παρεκάλει ἐπιμόνος νὰ σφάζωσι μίαν δούλην, διὰ νὰ συνοδεύσῃ καὶ νὰ περιποιηθῆται τὸ μικρὸν τῆς ἐν τῇ ὁδοπορίᾳ αὐτοῦ εἰς τὸν πέραν τοῦ τάφου κόσμον, εἰς τὸ *Ρεῖγκά*.

Ἐν ταῖς Μαρκησιαῖς νήσοις ἐθυσιάζον ἐνίοτε δύο θεράποντας, δύο *κιίνας*, ὅπως ὁ μὲν εἰς τούτων βασιάζῃ τὴν ζώνην τοῦ θανάτου, ὁ δ' ἕτερος τὴν κεφαλὴν τοῦ χοίρου, τοῦ παρατιθεμένου ἐν τῷ περιδείπνῳ. Ἡ τοιαύτη πρόνοια ἦν εὐλογιωτάτη, διότι ὁ φύλαξ τῆς μετὰ θάνατον κατοικίας τῶν Νουκαχιβαίων παρίσταται, ὡς ἀνηλεῶς ἀποδιώκων, ὑβρίζων καὶ λιθοβολῶν τοὺς ἀφικνουμένους, ἂν μὴ προσέρχονται εἰς τὰ ἐνδιαιτήματα τῶν νεκρῶν κατὰ τοὺς προσήκοντας τύπους. Συχνάκις τὰ θύματα ἄνδρες ἢ γυναῖκες, ἀρπάζονται ἐξ ἐνέδρας ἐκ τῶν γειτονικῶν πατριῶν.

Αἱ ἀνθρωποθυσίαι ἦσαν ἐπίσης κεκανονισμέναι ἐν ταῖς Σανδβίχαις νήσοις, κατὰ τὸν θάνατον ἐπισήμων ἀνδρῶν, ὁμοίως καὶ αἱ πρὸς ἐνδειξιν πένθους αὐτοκτονίαι. Κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ταμεχαμέχα, πολλοὶ τῶν θερμῶς αὐτὸν ἀγαπώντων ἠυτοκτονήθησαν, ὅπως συνοδεύσωσιν αὐτὸν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον· τούτο δὲ οὐδαμῶς συνετέλεσεν εἰς ἐλάττωσιν τοῦ ὄρισμένου ἀριθμοῦ τῶν ἀκουσίων θυμάτων καὶ τῶν ἐκουσιῶν ἀκρωτηριάσεων. Ἐπὶ πολλὰ δ' ἔτη κατόπιν, εἰς μνημόσυνον τῆς ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ Χαβαίου ἐκείνου Ναπολέοντος, ἐξερρίζουν ἓνα τῶν τομῶν ὀδόντων. Νομαλιάνα, ἡ χήρα τοῦ Ταμεχαμέχα, εἶδει ἐπὶ τοῦ δεξιῷ βραχίονος τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν εἰς χαβαϊκὴν γλῶσσαν: «Ὁ ἀγαθὸς ἡμῶν βασιλεὺς Ταμεχαμέχα, ἀπέθανε τῇ 6 Μαΐου 1819.» Ἄλλοι δὲ τινες τῶν ἰθαγενῶν, ὑπερβολικώτεροι ἐν τῷ ζήλῳ αὐτῶν, ἐστίζαν τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἐπὶ τῆς γλώσσης. Τοσοῦτοι δὲ χοῖροι ἐσφάγησαν καὶ ὑποχρεωτικῶς κατεβροχθίσθησαν ἐν τῷ περιδείπνῳ, ὥστε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἡγεμόνος σχεδὸν ἐξέλιπον οἱ χοῖροι ἐκ τῆς νήσου. Καίπερ ὅπως οὖν ὑπερβολικός, ὅμως ὀλίγους ἴσως τῶν Εὐρωπαϊῶν, τοὺς μεμφιμοίρους μόνον, θὰ ἐκπλήξῃ ὁ θαυμασμός τῶν Χαβαίων πρὸς τοὺς κατακτητὰς καὶ τροπαιοῦχος ἡγεμόνας.

Περατοῦντες ἐνταῦθα τὴν περιληπτικὴν ἀναγραφὴν τῶν πολυνησιακῶν ἐν τοῖς πένθεσι νομίμων, ἀναγκαῖον κρίνομεν, προτοῦ νὰ μεταβῶμεν εἰς ἄλλα ἔθνη, νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι αἱ τοιαῦται

κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον φιλαίματοικηδεῖαι τε-
 λούνται μόνον πρὸς τιμὴν ἀνδρῶν, τὸ αὐτὸ δὲ συμ-
 βαίνει παρ' ἀπάσαις σχεδὸν ταῖς ἀγρίαις φυλαῖς.
 Αἱ γυναῖκες θυσιάζονται συχνότατα κατὰ τὸν
 θάνατον τῶν συζύγων. οὐδαμοῦ ὅμως φαίνεται
 συμβαῖνον καὶ τὸ ἀντίθετον, οἱ πλεῖστοι δὲ τῶν
 περιγητῶν τηροῦσι περὶ τῶν γυναικείων κηδεῶν
 εὐγλωττον σιγὴν, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ συμπερά-
 νωμεν, ὅτι πανταχοῦ σχεδὸν αἱ γυναῖκες κηδεύ-
 ονται ἄνευ πομπῆς. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο ἐν τῶν
 πολυαριθμῶν τεκμηρίων τῶν μαρτυρούντων τὴν
 μεγάλην περιφρόνησιν, ἣν γενικῶς τρέφουσι πρὸς
 τὰς γυναῖκας οἱ κατὰ φύσιν λαοί.

[Ch. Letourneau]

**Π.

Ο ΛΟΙΜΟΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Ὁ διακεκριμμένος γάλλος ἰατρός καὶ φιλολό-
 γος κ. A. Corlieu ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ ἐν Παρι-
 σίῳ ἐκδομένῳ περιοδικῷ συγγράμματι *Revue
 scientifique* τῆς 22 Μαρτίου 1884, βραχείαν
 μὲν ἀλλ' ἀξιοσπουδαστον μελέτην περὶ τοῦ κατὰ
 τὸν πέμπτον αἰῶνα ἐνσκήψαντος ἐν Ἀθήναις
 λοιμοῦ.

Τῷ 429 π. Χ. τὸ δεύτερον ἔτος τοῦ πελο-
 ποννησιακοῦ πολέμου, περὶ τὰ μέσα τοῦ θέρους
 ἐξήκονταχιλίοιο Λακεδαιμόνιοι ὑπὸ τὴν ὀδη-
 γίαν τοῦ βασιλέως αὐτῶν Ἀρχιδάμου εἰσέβαλον
 εἰς τὴν Ἀττικὴν. Συνεπῶς πλεῖστοι τῶν κατοί-
 κων τῆς ἐξοχῆς εἰσῆλθον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν
 Ἀθηνῶν. Ὁ κ. Corlieu ὑπολογίζει εἰς τριάκοντα
 χιλιάδας περίπου τὸν πληθυσμὸν τῶν Ἀθη-
 νῶν, ἀνελθόντα δὲ εἰς ἑκατονταχιλίους μετὰ
 τῶν ἐκ τῆς ἐξοχῆς συρρευσάντων. Ἄλλ' αἱ Ἀ-
 θῆναι εἶχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, κατὰ τὸν
 Ξενοφῶντα, ὑπὲρ τὰς μωρίων οἰκίας. «Ἡ πόλις
 ἐκ πλείονων ἢ μυρίων οἰκιῶν συνέστηκε» (*Απο-
 μνημονευμάτων*, Γ. Ε. 14.) Ἐὰν ἤδη ὑπολο-
 γίσωμεν κατὰ μέσον ὄρον τοῦλάχιστον δέκα
 ἑκατοίκους μετὰ τῶν θεραπόντων ἐν ἑκάστη
 οἰκίᾳ, ὅπερ δὲν εἶνε ὑπερβολικὸν ἐν πόλει ἐν ἣ
 ὑπῆρχον πολλοὶ δούλοι, ἔχομεν ἐν ὅλῳ ὑπερε-
 κατονταχιλίους κατοίκους. Ἐὰν εἰς τούτους
 προσθέσωμεν τοὺς ἐκ τῶν ἐξω δῆμων ἐλθόντας
 καὶ τοὺς κατοίκους τοῦ Πειραιῶς, τότε ὁ ὀλικὸς
 ἀριθμὸς τῶν ἐντὸς τῶν μακρῶν τειχῶν κλει-
 σθέντων ὑπολογιστέος περίπου εἰς διακοσιαχιλι-
 ούς καὶ οὐχὶ εἰς ἑκατονταχιλίους ὅπως ὑπο-
 λογίζει αὐτοὺς ὁ κ. Corlieu.

Ὁ κ. Corlieu μελετῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεουκιδί-
 δου μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας περιγραφόμενα
 συμπτώματα τοῦ λοιμοῦ, καὶ συγκρίνων αὐτὰ
 πρὸς ἄλλας ἐπιδημίας, συμπεραίνει, ὅτι ἡ ὑπὸ
 τοῦ Θεουκιδίδου περιγραφεῖσα νόσος ὑπὸ τὸ ὄνο-

μα *λοιμός*, δὲν ἦτο νόσος ἐξωθεν εἰσβαλοῦσα,
 ὡς πολλοὶ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἰατροὶ διατεί-
 νονται, ἀλλὰ νόσος ἐπιδημικῆ ἐπιτοπίως ἀνα-
 πτυχθεῖσα καὶ παρουσιάζουσα καταφανεῖς τοὺς
 χαρακτῆρας τοῦ κατ' ἡμᾶς καλουμένου τύπου
 τῶν στρατοπέδων ἢ τῶν στρατευμάτων ἢ τύ-
 φου ἐξανθηματικῷ.

Τὸ εἶδος τοῦ παρόντος περιοδικῷ δὲν ἐπιτρέ-
 πει ἡμῖν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς εἰδικὰς ὄλως
 λεπτομερείας τῆς ἰατρικῆς ταύτης συζητήσεως.
 Σημειοῦμεν ὅμως, ὅτι τὸ ζήτημα ἔχει πρακτικὴν
 ἔννοιαν σπουδαίαν διὰ τὰς νεωτέρας Ἀθήνας
 ὑπὸ ὑγιεινὴν ἔποψιν, ἐὰν δηλαδὴ ὁ λοιμὸς τοῦ
 πέμπτου π. Χ. αἰῶνος ὑπῆρξεν ἀσθένεια ἐξωθεν
 μεταφερθεῖσα, ἢ ἐὰν ἐπιτοπίως ἐγεννήθη. Τὴν
 ἐξωθεν εἰσβολὴν τῆς νόσου ἐκείνης ἐπρέσβευσαν
 πολλοὶ ἰατροί. Ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ἀναφέρομεν
 τὸν Γαληνόν, διηγούμενον ὅτι ὁ λοιμὸς ἤλθεν εἰς
 Ἀθήνας ἐξ Αἰθιοπίας. Ἐνταῦθα σημειωτέον ὅτι ὁ
 κ. Corlieu περιπίπτει ἐκ παραδρομῆς βεβαίως εἰς
 οἰσιῶδες χρονολογικὸν σφάλμα λέγων, ὅτι ὁ Γα-
 ληνὸς ἦτο κατὰ δύο αἰῶνας μεταγενέστερος τοῦ
 Ἴπποκράτους, ἐνῶ κατὰ τοὺς πιθανωτάτους ὑπολο-
 γισμοὺς ἡ γέννησις τοῦ Γαληνοῦ τίθεται σχεδὸν
 ἐξ αἰῶνας μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ἴπποκράτους.

Ἐκ τῶν νεωτέρων δ' ἀναφέρομεν τὸν ἐπιφανῆ
 Γάλλον ἰατρὸν Clot-bey, ὑποστηρίζοντα ἐν τῷ
 περὶ πανώλους ἀξιολόγῳ πονήματι αὐτοῦ, ὅτι ὁ
 λοιμὸς τῶν Ἀθηνῶν ἦτο πανώλης διὰ πλοίων
 εἰσαχθεῖσα. Μεθ' ὅλας ὅμως τὰς γνώμας ταύ-
 ται, ἡ σήμερον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐπικρατοῦσα
 συμφωνεῖ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Corlieu ὑπο-
 στηριζομένην, ὅτι δηλαδὴ ὁ λοιμὸς ἐκεῖνος ἦτο
 ὁ ἕνεκα κακῶν ὑγιεινῶν ὄρων ἐν τῷ μέσῳ πο-
 λυπληθῶν ὁμάδων ἀναπτυσσόμενος τύπος, πα-
 ρουσιάζων ἑκτάκτα τινα φαινόμενα ἐντάσεως
 οὐχὶ ἄλλως σπανίως ἀπαντῶντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ
 τῶν ἐπιδημιῶν. Οὕτως ὁ κ. Corlieu ἀναφέρει
 ἐπιδημίαν τινὰ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀναπτυχθεῖσαν
 ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Ἀσιατικῆς Τουρκίας, ἣτις ἐπα-
 ρουσίασε μεγάλας ὁμοιότητας πρὸς τὸν λοιμὸν τῶν
 Ἀθηνῶν. Τὴν ἐπιδημίαν ταύτην περιέγραψεν Ἐλ-
 λην ἰατρός ὁ κ. Βεγλερῆς ἐν τῷ *Γαληνῷ* (ἀριθ. 8,
 9, 10 τοῦ 1880). Ὁ κ. Βεγλερῆς καταδεικνύει
 τὴν ταυτότητα τοῦ λοιμοῦ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς
 νόσου τῆς Ἀγκύρας, τὰ δὲ συμπεράσματα αὐτοῦ
 ἀποδέχεται πληρέστατα ὁ κ. Corlieu. Ἐν τῇ ὑπὸ
 τοῦ κ. Βεγλερῆ περιγραφομένη ἐπιδημίᾳ, πα-
 ρουσιάζονται τινα ἐκ τῶν σχετικῶς σπανιωτέρων
 τοῦ τύπου συμπτωμάτων, ὅσα περιέγραψεν ἡ
 ἀθάνατος γραφὴ τοῦ Θεουκιδίδου.

Συγκεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω, λέγομεν, ὅτι
 διὰ τοὺς φρονούντας, ὅτι ὁ λοιμὸς τῶν Ἀθηνῶν
 παρήχθη ἐπιτοπίως, ἐπιβάλλεται ἀναποδράστως
 τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πόλις ἡμῶν εἶνε παντοτε
 ἐκτεθειμένη εἰς παρόμοιον ἀτύχημα, εἴ ποτε